

Borbe oko Gospića i popuna u dolini Gacke

(27. april - maj 1943)

Krajem aprila 1943. godine neprijateljske jedinice su bile istjerane iz skoro čitave Like; posljednje ustaško uporište, i - zapravo - njihovo prvo uporište u Lici, ostao je Gospić. U procjeni gospićkih ustaških snaga, ne valja previdjeti činjenicu da naružani neprijatelj narodnooslobodilačkog pokreta nije bio samo u vojne formacije svrstani ustaša i domobran, već svi oni koji su, zaklinjući se u Pavelića, a preko njega u Hitlera i Mussolinija, bili kadri da na bilo koji način, pomognu obrani ustaškog garnizona. I to je bio razlog više da se izvrši napad na Gospić. A pri tome se mislilo i na materijalno bogatstvo, posebno na rezerve hrane, prikupljeno u Gospiću. Zauzeti Gospić, značilo je - po shvatanju štaba 1. hrvatskog korpusa i štaba 6. ličke divizije - »likvidirati posljednje neprijateljsko uporište u Lici, ekspozi-turu (logora) Jadovnog i Slanog, (s otoka Paga) i drugih stratišta nevinog ljudstva«. ⁵⁸⁶

Prva je brigada o odluci za napad na Gospić obaviještena poslije 20. aprila. Bila je više od 80 kilometara udaljena od Gospića kad su počele borbe na spoljnim prilazima utvrđenom garnizonu. Sa zрманjskog sektora 1. brigada je prema Gospiću krenula 24. aprila, da bi u Gračac stigla 18 sati poslije ulaska 2. i 3. brigade 6. divizije i dviju brigada 8. divizije u borbe kojima je bio cilj »likvidirati gospićki garnizon sa svim okolnim uporištima i koristeći eventualni neprijateljski bijeg nastaviti sa likvidacijom uporišta do mora«. ⁵⁸⁷

Napad na Gospić je iz pokreta počeo u 1 sat 25. aprila, a u 4 sata jedinicama je naređeno da se povuku na polazne položaje. Postaje jasno da se ustaše neće predavati i da nije realno očekivati »eventualni neprijateljski bijeg«. Procijenivši da bi daljnje inzistiranje na napadu »iziskivalo od nas velikih žrtava«, štab 1. hrvatskog korpusa je 25. aprila odustao od svog naređenja upućenog štabovima 6. i 8. divizije 24. aprila. Ali, još je u štabu korpusa i u štabovima divizija mnogo vjere bilo u skori pad gospićkog garnizona. Štab je 5. aprila odustao od izravnog napada. »Upotrebićemo taktiku opsade«, piše taj štab štabovima 6. i 8. divizije, pri čemu će »VIII divizija vršiti pritisak na grad«, a 6. će »presjeći jedinu komunikaciju neprijatelja« s vanjskim svijetom, cestu Gospić - Karlobag, i onemogućiti svaku »pomoć koja bi eventualno dolazila opsjednutom neprijatelju«. ⁵⁸⁸ Ako 6. divizija ne bi izvršila svoj zadatak, napad na Gospić bi bio iluzoran. Bilo je realno da se s tim računa od početka priprema. Samo nije bilo realno vjerovati - što vjeruje štab 1. kor-

586) AVII, 796, 7-1/1.

587) zb. NOR, V/14, 325.

588) Isto, 297.

pusa - da će blokirani neprijatelj, ne bude li izravnim napadom tučen u Gospiću, »težiti za što bržim izlaskom iz grada«. Vjerovatno je pri tome računato na domobranski element, koji će kao i drugdje u sličnim prilikama »težiti za što bržim izlaskom iz grada«. Ali, moralo se računati i na ustaški, za Gospić presudni element, koji će se boriti do posljednjeg daha i neće ići ni u kakvo povlačenje, ako ne procijeni da je otvor u obruču dovoljan za izvlačenje i vojske i svih ustaških porodica nabi-jenih u Gospiću.

Ustaškim snagama u Gospiću je komandovao zapovjednik Ličkog operativnog područja (ZAPOLI) pukovnik Artur Gustović. On je, uz talijanski pritisak izvršen na Pavelića, tu dužnost preuzeo od starog ustaše Vjekoslava Servatzjya početkom maja, kad je - s talijanskom saglasnošću - odlučeno da će ustaše »Gospić braniti, a Otočac napustiti«. Čak i prije prvog trosatnog napada četiri partizanske brigade na spoljne položaje Gospića, već 24. aprila, pukovnik Gustović, podržan od njegovog pretpostavljenog generala Dragutina Rumlera, »obćeg vojnog zapovjednika« pri štabu 2. talijanske armije u Sušaku, najprije traži odobrenje za evakuaciju, a zatim inzistira na evakuaciji. Tek što je uočeno koncentriranje glavnina 6. i 8. divizije oko Gospića, iz zapovjedništva ličkog operativnog područja je glavnom stožeru u Zagrebu javljeno da je »situacija kod Gospića kritična«, da »predstoji potpuno opkoljavanje« i da - što nije bilo ni približno istini - »hrane ima samo za 4 dana«. Gustović je tada pretpostavljene uvjeravao da je gospićka »posada moralno nedorasla za uspješnu obranu«. Tada je Gustović, uvjeren da će biti podržan, glavni stožer obavijestio da će odmah, 24. aprila, »u 18 sati izdati nalog za evakuaciju stanovništva«, a »sutra 25. travnja napuštam sa četama Gospić«. ⁵⁸⁹ Međutim, podržao ga je samo general Rumler, i podržavali su inicijativu za evakuaciju i Talijani, ali prevagnut će stav gospićkih ustaša: Gospić se mora »braniti do posljednjeg čovieka«. Gustović se, naime, mada zapovjednik, našao suočen s trojicom znatno uglednijih: bili su to Jurica Frković iz Ličkog Novog, prvi ustaški »povierenik za Liku«, prvi veliki župan velike župe Like i Gacka, utemeljitelj ljudske klaonice u Jadovnom na Velebitu, zatim ustaški stožernik Gospić Josip Samardžija, rodom iz Gospića, i Tomislav Sertić, zatečen u Gospiću stjecajem okolnosti, jedan iz rasova Ante Pavelića.

Bez prilike da išta saznaju o sukobljavanju i dvoumicama u zapovjedništvu ličkog operativnog područja u Gospiću, rukovodioci 1. hrvatskog korpusa, kao i štabovi 6. i 8. divizije, očekuju da će se ustaše iz Gospića početi povlačiti prema Karlobagu čim padnu njihovi položaji na Velebitu. Zbog toga, štab 1. hrvatskog korpusa od štaba 6. divizije traži da jedinice - uključujući i 1. brigadu, koja treba stići do 27. aprila - rasporedi na Velebitu na takve položaje »sa kojih će moći krenuti u napad, kada zadnje kolone neprijatelja iziđu iz grada«. ⁵⁹⁰ Ova mogućnost dana neprijatelju da se iz blokiranog Gospića može povlačiti prema Karlobagu, s tim da bude tučen kad izide iz grada, u kasnijim planovima štaba 1. hrvatskog korpusa će biti izostavljena, valjda u uvjere-

589) Ista
590) Isto.

nju da će se neprijatelja moći tući i pobijediti i u Gospiću, neovisno o tome koliko je Gospić utvrđen i odlučan da se brani.

Ujutro 27. aprila, jedinice 6. i 8. divizije su već bile pripremljene da, po naređenju štaba korpusa od 17.20 sati 26. aprila, potpuno zatvore sve prilaze Gospiću: više se ne daje nikakva šansa opkoljenom neprijatelju da se u bilo kom pravcu izvuče iz Gospića. Istina, u zapovijesti štaba korpusa ponovo se predviđa mogućnost da »prisilimo neprijatelja na povlačenje«, ali nema ni stvarnog ni prividnog izlaza kroz stegnuti obruč. Bez punog znanja o snazi 1. brigade (u procjenama divizije broj boraca se uvećavao za više od 100), dok je brigada još bila na maršu od Gračaca prema Gospiću, njoj je namijenjena značajna uloga u blokadi Gospića. Štab divizije je zapovijest za akcije 1, 2. i 3. brigade prenio štabovima 2. i 3. brigade uveče 26. aprila, a štabu 1. brigade tek ujutro 27. aprila, u Divoselu. Bilo je zamišljeno da 6. i 8. divizija opkole neprijateljske jedinice u Gospiću sa svih strana sijajući posljednju vezu gospićkog garnizona s talijansko-ustaškim snagama cestom Gospić - Karlobag, »čime će neprijatelj biti najviše ugrožen i moraće nastojati da se probije«. Padom Gospića - objašnjavao je štab divizije - »i posljednje će uporište neprijatelja u Lici biti likvidirano«.⁵⁹⁾

Spoljna obrana Gospića, u kojem »se nalazi najveći broj ustaških krvnika, koji su klali i haračili po Lici«,⁵⁹²⁾ napadnuta je tako da će narednih dana svaka veza, osim avionskih, opkoljenog garnizona s drugim kvislinško-okupatorskim snagama biti onemogućena. Sa znanjem o tome da je u Gospiću »najveći broj ustaških krvnika«, bilo je logično očekivati da se takav garnizon neće predati: čak ako je i bilo malodušnih, voljnih da izvjesje bijele zastave, ustaše im neće dati da ispolje svoju malodušnost. Iskustvo je upućivalo štabove korpusa i divizija na to da posadi blokiranog Gospića ostave barem jedan izlaz iz grada, to jest da ustašama dadu barem varljivu nadu za moguće povlačenje, pa da ih onda izvan grada, izvan bunkera, rovova i utvrđenih zgrada, po volji i procjeni štabova jedinica 6. divizije, na otvorenom prostoru, sačekaju i tuku. Tako je učinjeno u napadu na Jajce, septembra 1942, u napadu na Bihać i drugom napadu na Slunj novembra 1942. u napadu na Ključ... Tako nije učinjeno u Kupresu i proletherske brigade su uzaludno krvarile u nekoliko napada. Tako nije učinjeno augusta 1942. u Udmini, i 2. lička brigada, tek formirana uoči napada, uzaludno je dala ogromne žrtve... Prema planu štaba 1. korpusa 1. brigada je, dejstvujući zapadno od Gospića, morala »presjeći neprijateljsku saobraćajnu liniju Gospić-Karlobag, uništiti samu cestu i izbaciti iz prometa, likvidirati neprijateljska uporišta (Baške) Oštarije, Takalice, Brušane, ulaz u Rizvanušu (Poldina Glavica), Klanac, a zatim sa jednim dijelom snaga pritisnuti na neprijatelja prema Gospiću, a sa većim dijelom držati cestu Gospić - Karlobag, te onemogućiti dolazak neprijatelju pomoći u Gospić iz Karlobaga«. Osmu divizija, »sa dvije brigade i sa teškim oruđem, koga ima na raspolaganju, pristupiće likvidaciji mosta na rijeci Liki kod Budaka, kao i mosta na sastavcima na željezničkoj pruzi, kao i svim

591) Isto, 515.

592) Isto, 300.

vanjskim osiguranjima sa sjeverne i istočne strana Gospića«, nastojeći »da što prije neprijatelja satjera u žicu«.⁵⁹³⁾

Do 28. aprila ustaše iz Gospića su se mogle izvući, ili su to barem mogle pokušati, jedinom još od partizana nezaposjednutom cestom, preko Oštre, Brušana i velebitskih sela Baške Oštarije i Sušanj za Karlobag. Svi drugi otvori oko Gospića već su bili začepljeni. Zapovjedništvo ličkog operativnog područja, a posebno Artur Gustović, i poslije intervencije Frkovića i Samardžije u Zagrebu (odleteli avionom za Zagreb), i dalje računa na povlačenje pa stoga ovu vezu s talijanskom vojskom i svojom pozadinom drži svim raspoloživim snagama. Pa i uporno tražena pomoć, ako krene, mogla je doći samo tim putem. Značenje ove ceste povećavano je i opasnošću od gubitka zaravni na gospićkom sjeveroistoku, gde su učestalo slijetali ustaški avioni. To prirodno uzletište su izgubili 27. aprila, kad 15. kordunaška brigada osvaja mostove na Lici. Talijani su podržavali Rumlera i Gustovića u nastojanju da Gospić evakuiraju; nisu imali - ili su to zatajili - slobodnih jedinica koje bi držale barem zapadni krak ceste Gospić - Karlobag, osim što su na prevoju Vrata iznad Karlobaga poslali jednu ojačanu četu 14. obalske brigade.

Gustović je smatrao da je držanje te ceste bilo ravno držanju samog Gospića. Ako izgubi kopnenu vezu s Karlobagom, računao je da onda neumitno gubi i Gospić, samo ovoga puta tako da se iz Gospića nitko neće izvući. Zbog toga je zapovjedništvo ličkog operativnog područja gotovo pola svojih operativnih snaga rasporedilo za obranu zapadnog izlaska iz Gospića: dvije najbolje bojne (2. lovačka i 34. ustaška) pod komandom bojnika Tiler i 1. bojnu 12. domobranske pukovnije pod komandom bojnika Nauma Spišića. Bile su to snage od oko 1800 vojnika, a osim njih u Brušanima je bilo 130 ustaša. U noći 27. i 28. aprila, kad su brigade 6. divizije bile u pokretu prema ustaškim utvrđenjima na Velebitu, u selu Brušane i na okolnim čukama, dio snaga koje su čuvale ovu komunikaciju dugu 22 kilometara (od Gospića do Baških Oštarija na Velebitu) upravo se prikupljao u Brušanima: pukovnik Gustović je tražio da se 2. lovačka bojna brzo povuče u Gospić i da pomogne 31. i 33. ustaškoj bojni da ponovo zaposjednu kolski, Budački, i željeznički most na Lici, sjeveroistočno od Gospića, i da sačuvaju avio-uzletište. Sattnije 2. lovačke bojne su stjecajem okolnosti baš u 3 sata 28. aprila napustile položaje oko Brušana, u čas kad je uslijedio precizno utanačeni napad 1. i 3. brigade. Tako su ustaše ostale i bez mostova na Lici i bez položaja u rajonu Brušana. Četvrt sata poslije početka napada, u 3,15 sati 28. aprila, pali su svi položaji sjeverno od Brušana i Poldina glavica. Ustaše su zatečene u pokretu, pa ih oko Brušana nije bilo teško razjuri. U 6 sati 28. aprila 3. brigada je počela napadati snažno utvrđene Brušane u kojima će stara posada, ojačana ustašama koje su se tu prikupljale radi povlačenja u Gospić, pružiti grčevit otpor, koji će biti slomljen tek kasno popodne.

Prva brigada je napadala ustaške komunikacije od Brušana prema Gospiću, uglavnom u rajonu Brušane - Novo Selo. Ustaše su se u tom rajonu posebno utvrdile na Klancu (kota 642) koji dominira nad Novim Selom i na Paljevini (k. 626) nad Rizvanušom.

Klanac, s klinom napada prema Novom Selu, 6 kilometara zapadno od ulaza u Kanišku ulicu u Gospiću, i sva uzvišenja zapadno od Brušana napadali su bataljoni »Pekiša Vuksan«, »Božidar Adžija« i »Matija Gubec«. Nije bilo žešćih sudara- »Neprijatelj se razbježao u raznim pravcima po pošumljenim kotama, tako da ga se nije uspjelo potući u većoj mjeri zbog šumovitog predjela i velikog prostora«.⁵⁹⁴ Bataljon »Marko Orešković«, s novim komandantom Jovom Bursačem, koji upravo u noći 27. i 28. aprila prvi put organizira i vodi juriš krtijaša, napadao je Paljevinu, gdje je bilo nekoliko betonskih bunkera. U 3.30 sati vodeći siloviti juriš na bunkere, na Paljevini iznad Rizvanuše, poginuo je komesar čete dvadesetdvođodišnji Dragan Jovanić, tih i suzdržan mladić, skojevski sekretar lapačkog kotara, nesklon javnim pohvalama, da se ne pomisli kako su one na bilo koji način poticane od njegovog brata, komandanta divizije. Osim komesara čete Jovanića, na Paljevini je u predjutro 28. aprila poginuo i Mićo Trijić.

Izvršivši u potpunosti preuzete zadatke, bataljoni 1. brigade su ujutro 28. aprila zaposjeli položaje prema ustaškim utvrđenima na jugozapadnim i zapadnim izlazima iz Gospića. Glavnina snaga je bila isturena prema Novom Selu i susjednom Ličkom Novom, a samo jedna četa je kod Trnovca, na smiljanskoj cesti.

Za to vrijeme Druga brigada je na Velebitu bila boj za Baške Oštarije, koje je u prvom naletu zauzela, ali je potom iz njih potisnuta, a Treća je uspješno privodila kraju borbu za Brušane.

Gustovićevo zapovjedništvo Ličkog operativnog područja (ZAPOLI) je uveče 28. aprila u depešama obavijestilo OPEROD (Operativno odjeljenje glavnog stožera) i HRVOP (Hrvatsko vojno povjerenstvo) da se u novonastaloj situaciji gospićki garnizon ne može ni u jednom pravcu povući, a da su »2. lovačka i 34. ustaška bojna u Brušanima raspršene i dijelomično zarobljene« pri čemu su se samo »manji dijelovi probili prema Oštarijama«, to jest prema Karlobagu.⁵⁹⁵

U borbama za komunikaciju Gospić - Karlobag 28. aprila tri brigade 6. ličke divizije su imale 14 poginulih i 40 ranjenih boraca; 2 su nestala.⁵⁹⁶ Iz 1. brigade su poginuli Dragan Jovanić i Mićo Prijić, a sedmorica su ranjena.⁵⁹⁷

Tučeni između Gospića i Karlobaga, ustaše i domobrani su i po sopstvenim priznanjima imali vrlo velike gubitke. U Brušanima je, po izvještaju ZAPOLI, nestalo oko 200 domobrana-lovacu, 36 ustaša i 1 časnik, a poginulo je 30 domobrana i 2 domobranska oficira.⁵⁹⁸ Povjerenstvo generala Rumlera pri štabu 2. talijanske armije je javilo da se u Karlobagu, a potom na Pagu od 1850 pripadnika 2. lovačke, 34. ustaške bojne i 1. bojne 12. pukovnije prikupilo tek 1300, što znači da ih je oko 550 »nestalo«.⁵⁹⁹ Po podacima štaba 6. divizije 28. aprila je zarobljeno 209 ustaša s komandantom 34. ustaške bojne bojnikom Trillerom i još

⁵⁹⁴ AVII, 800, 11-6.

⁵⁹⁵> Zb. NOR, V/14, 305.

⁵⁹⁶> Isto, 316.

⁵⁹⁷) Osim barjaktara 2. bataljona Dane Crnobrnje, ranjeni su: Bogdan Janjić, Mićo Radošević, Ilija Uzelać, Đuro Bogdanović, Marko Radenović i Sava Bursać.

⁵⁹« AVII, 53, 15/2-6; 313, 14/3-3.

⁵⁹⁹> Zb. NOR, V/15, 341.

6 oficira; poginulo je 174, 3 ranjeno 116 ustaša i domobrana. Plijen: 8 mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 4 minobacača, 274 puške...⁶⁰⁰¹

Popodne 28. aprila, poslije pada Brušana, štab 6. divizije će - usmjeravajući svoje brigade na daljnje zadatke u blokiranju neprijatelja u Gospiću - pisati da su »kao predstraže sa zapadne strane Gospića ostali jedino Lički Novi i Oštra«. Tada je 2. brigada sa svim svojim dijelovima bila na Velebitu, a 3. je pomakla svoje snage u polukrug oko Gospića (dijelom na jugoistočnim izlazima iz grada, između bilajske ceste i Novčiče, a dijelom u rajonu Žabica - Kaniža). Prema planu štaba divizije, u daljnjem sužavanju i jačanju obruča oko Gospića, ključni zadatak dobiva 1. brigada: sa »4 pješadijska i 1 mitraljeskim bataljonom, ukupno 650 boraca«, ojačana 2. bataljonom »Bičo Kesić« 3. brigade, stomilimetarskom haubicom, s tri brdska topa 75 mm, s dva teška bacača i s dva talijanska tenka tipa fijat, bez topova, a sa dva spregnuta mitraljeza, morala je 29. i 30. aprila »likvidirati neprijateljsko uporište Oštru i Lički Novi.«⁶⁰¹»

Lički Novi je Gospiću na jugozapadu; niti dva kilometra od ušća Potoka u Novčiču, gdje počinje urbani dio najvećeg ličkog grada. Oštra je kilometar sjevernije od Novog, uz cestu Gospić - Brušane - Karlobag. Oštra je, zapravo, produžetak Kaniške ulice, vijenac pod brdom Oštra (kota 798), koja dominira nad okolnom neravni uzvišene do 250 metara. Dio sela na sjeverozapadnim padinama Oštre, uz cestu Brušane - Smiljan, zove se Podoštra. Selo Oštra je na južnim padinama brda Oštra.

U L. Novom su aprila 1943. bile dvije satnije ustaša i domobrana; glavni oslonci obrane su uzvišenja Gradina i Karaula. I u Oštroj su bile dvije satnije ustaša i domobrana. »Glavni odbrambeni položaj je kota Oštra (798), na kojoj se nalazi neprijateljska satnija utvrđena sa zaklonima od suvog zida.«⁶⁰²¹

U Gospiću je tada bio stožer (štab) 4. stajaćeg zdruga (puka) sa stožernom satnijom i s devet satnija 31, 32. i 34. ustaške bojne. Osim ustaša, tu su dijelovi dviju stražarskih željezničkih bojni, dijelovi 2. lovačke bojne i dijelovi 12. pješачke pukovnije. Garnizon je imao i bateriju brdske artiljerije. Kada je preuzimao komandu od Servazyja, koji je tek 5. aprila nagovoren da napusti Gospić, ustaški pukovnik Artur Gustović je imao na raspolaganju šest ustaških bojni, ali je znatan dio tih snaga tokom aprilske ofanzive jedinica 1. hrvatskog korpusa razbijen. Shvaćajući da se poslije uspješnog napada 6. i 8. divizije na okolna utvrđenja više ne mogu »ni evakuirati ni probiti« iz Gospića, Gustović je molio štab 2. talijanske armije »da svojim snagama pojača Oštarije« (Baške), jer je »tamošnja posada preslaba da izdrži pritisak jakih odmetničkih snaga«, a 2. lovačka i 34. ustaška bojna su »u Brušanima razpršene i djelomično zarobljene«. U Gustovićevim radiogramima pisanim poslije 27. aprila ima znakova panike: »Ako nam uobče mislite pomoći, onda požurite«, vapio je uveče 28. aprila upozoravajući pretpostavljene u Zagrebu da je »moral kod četa vrlo slab.«⁶⁰³¹

«K» Isto, 353.

«") Isto, 330.

⁶⁰²) Isto, 229.

«>» xsto, 517.

Ujutro 29. aprila, kad su bataljoni 1. brigade počeli da se prikupljaju oko Oštre i Ličkog Novog, Gustović je upozoravao da su u Gospiću ostale »samo tri krnje bojne« i da je »stanje vrlo kritično«. ⁶⁰⁴ U 8.30 sati 29. aprila molio je: »Vratite nam žurno naše razpršene snage, koje se prikupljaju u Karlobagu i Oštarijama prodorom svježih snaga kroz tjesnac, potom osigurajte put Brušane - Karlobag svježim snagama«. ⁶⁰⁵ Istoga dana popodne ponovio je zahtjev da se ustaše, prikupljene »na potezu Karlobag - Oštarije« što je moguće brže upute »priekim putem na Smiljansko polje, željeznički most na sastavku rijeke Like i Novčice radi udara u leđa i bok neprijatelju, koji sa toga pravca najteže ugrožava Gospić«. Od »zračne luke Zagreb«, uz zahtjev da o svemu što se dešava u Gospiću bude obaviješten i poglavnik Pavelić, Gustović je tražio: »Prije svega pomognite nas nadlijetanjem kroz cijeli dan. Tucite šumarke i zaseoke neposredno sjeverno, sjevero-zapadno i sjevero-istočno od Gospića. Zatim selo Rizvanušu sa kotama 626 i 672 i put Brušane - Oštarije«.

Takvo je bilo stanje u Gospiću uoči napada 1. ličke brigade na Lički Novi i Oštru.

Izviđanjem terena, utvrđeno je da je pet ustaško-domobranskih satnija »solidno utvrđeno naprema kotama Karaula - Gradina i Kamenjar«, a naročito »na vrhu same Oštre i oko nje«.

Štab brigade je bio nekoliko kilometara jugozapadnije od Ličkog Novog, u Rizvanuši, u jednoj od kamenih zgrada pod Poldinom glavicom, kad je u 12 sati stigao kurir sa zapoviješću štaba divizije. Na komandantsko izviđanje su, osim komandanta i komesara bataljona, izišli i komandir i komesar 2. brdske baterije Ilija Blanuša i Milan Pavičić, komandir Prateće čete Ilija Balać i vodnik tenkovskog voda Bude Pribić. Poslije izviđanja, Lazo Radaković i Branko Desnica su štabovima bataljona naredili da napad izvedu »frontalno na čitavom sektoru pod zaštitom teških mitraljeza i artiljerije i minobacača«. Neprijatelja je trebalo »zbaciti sa položaja« i, razbijajući mu jedinice, protjerati ga prema Gospiću. Na pravcu nastupanja 2. bataljona »Pekiša Vuksan« trebalo je »tenkove upotrebiti za zaštitu prilikom privlačenja«, a zatim maksimalno iskoristiti »prilikom progonjenja neprijatelja«.

U 19 sati jedinice su počele podilaziti položajima s kojih će krenuti u napad. Pred »Markom Oreškovićem« je Gradina, pred »Božidarom Adžijom« Karaula, a pred »Pekišom Vuksanom« Kamenjar. Sjevernije od njihovog rasporeda, dijelom cestom Novo Selo - Lički Novi, a dijelom preko vrljeti između Ličkog Novog i Oštre nastupali su 4. bataljon 1. brigade »Matija Gubec« i 2. bataljon 3. brigade »Bićo Kesić«: jedna »Gupčeva« četa (komandir Đuro Lemić, komesar čete Milan Trešnjić) imala je zadatak da »prečisti malu čukicu između (Ličkog) Novog i Novog Sela«, a pet ostalih četa »Matije Gupca« i »Biće Kesića« usmjerene su »na prečišćavanje Oštre«.

Čim su streljački strojevi krenuli na izvršenje zadatka, svi teški mitraljezi 5. bataljona i minobacači su otvorili vatru po ustaško-domobranskim položajima. Očekivano je da se u taj mah jave i haubica i tri

⁶⁰⁴ Isto, 518.

⁶⁰⁵ Isto.

brdska topa, koje su Ilija Blanuša i Milan Pavičić s mnogo zalaganja rasporedili sjeverno od Klise. Ali, tamo gdje su stigli topovi i haubica brdske baterije 6. divizije, nisu pravodobno poslani i granate. Tek koji trenutak prije nego što krtijaši krenu u napad s polaznih položaja, dopremljene su četiri granate i odmah su ispaljene na Gradinu. Za to vrijeme haubica je šrapnelima tukla ustaše na Oštroj.

Borba se zametnula na bezimenoj koti 583, koja neznatno nadvišava okolni prostor oko potoka Jazmak, između Novog Sela i Ličkog Novog. Zamjenik komesara 3. čete »Matije Gupca« Ilija Potkonjak Bućanin, rođen nepuna dva kilometra - u zračnoj liniji - dalje od bezimene kote 583, znao je svaki žbun one kršne neravni i s grupom bombaša je isprednjačio, odlučan da prvi upadne u ustaške rovove. Komesar čete Milan Trešnjić, dijete susjednog Divosela, gospički školarac, nije htio zaostati, mada ga komandir Đuro Lemić, iskusan čovjek, zreo i odlučan, opominje: »Stići će se i bez jurnjave!« Mnogo godina kasnije, Milan Trešnjić će reći da su i on i njegov zamjenik »išli na juriš s hrabrim Kosinjanima kao omađijani«. U tom jurišu 3. četa »Matije Gupca« je izgubila dva borca. Komesar Trešnjić je lakše ranjen.

Juriš na pravcima nastupanja 1, 2. i 3. bataljona, u rajonu Ličkog Novog, počeo je u 21 čas. Odjednom su napadnuti svi ustaško-domobranski položaji zapadno od ceste Brušane - Oštra. S pješadijom »Pekiše Vuksana« nastupala su dva talijanska tenka, tukući mitraljezima po bunkerima. Kamenjar je dosta brzo zauzet i Jovica Zorić tada »Pekišu Vuksana« pomjera prema Oštroj. »Božidar Adžijak«, vođen energično i odlučno, kao i uvijek kad je streljačkim strojem komandovao Dmitar Zaklan, za nepun sat je svladao otpor na Karauli. Nešto teže je bilo bataljonu »Marko Orešković«, koji je napadao na ustaško-domobranske položaje na Gradini, koja - na nadmorskoj visini od 621 metar - dominira nad Novim, mada samo 70 metara viša od sela. Juriš krtijaša pojačavala su tri mitraljeza 5. bataljona. Dva dana poslije borbe za Novi, komandant 1. bataljona Jovo Bursać i Perica Cvjetićanin, koji je tada zamjenjivao Nikicu Pejnovića, dok je on bio na kursu CK KPH, pisali su da se u 21 sat 29. aprila, »istakao rukovođenjem svoga voda prilikom podilaženja« komandir 2. voda 1. čete Mile Desnica, jedan od najstarijih krtijaša. Desnica je - pišu - »na čelu jurišao na Gradinu«; i time je »digao ugled svim drugovima« uletjevši prvi u ustaške bunke.⁶⁰⁶⁾ U izvještaju se navodi da je »neustrašivo jurio pred svojim vodom«, zbog čega je ušao i u pohvalu štaba divizije i štaba 1. hrvatskog korpusa. Borci ga pamte po škrtim pričama o sinovima: petoricu je ostavio kod kuće. Po jednom podatku, vodnik Mile Desnica je, »jurišajući prvi među najhrabrijima, u tri borbe zarobio neprijateljsku zastavu.«⁶⁰⁷⁾

Dok su 1, 2. i 3. bataljon ovladali Ličkim Novim na jugozapadnom ulazu u Gospić, 4. bataljon 1. brigade i 2. bataljon 3. brigade su projurili kroz sela Oštra i Podoštra, ali su morali stati pred ustaškim bunkerima na brdu Oštra otkuda je neprestano tukla uraganska paljba. Na Oštru su izvršena dva juriša, a onda su štabovi bataljona odlučili da umorni borci predahnu: napad je odgođen do jutra 30. aprila.

AVII, 800, 11-6.

607) Pismo Dragana Desnice, 19. 10. 1972; autorska zbirka.

U osvit dana, prije nego što su se čete »Matije Gupca« i »Biće Kesica« sredile za ponovni napad, izvršila je juriš s Oštre satnija ustaša. Oba bataljona su odbačena sve do Novog Sela, gotovo dva kilometra dalje od položaja na kojima su zatečeni minule noći. »Zasulo sa svih strana, pa oči ne možeš otvoriti, moralo se odstupiti«, tvrdio je zamjenik komandanta »Matije Gupca« Perica Marić, A štab 1. brigade je dio odgovornosti primio na sebe, jer prije borbe »nije određena jedinstvena komanda nad bataljonima koji su napadali Oštru«, no, dakako, nije u uobičajeno oštroj kritici previdio ni odgovornost štabova »Matije Gupca« i »Biće Kesica«, koji su se »slabo snašli« neumješni »da se sami saglase u pogledu akcije«. ⁶⁰⁸

Čim su dva bataljona uzmakla od Oštre u smjeru jugozapada, štab brigade je poveo u napad 1. 2. i 3. bataljon. Dmitar Zaklan i Jovica Zorić su izveli bočni napad na neprijatelja, koji je bio izišao iz bunkera na Oštroj, a Jovo Bursać je za to vrijeme svoje čete vodio prema vrhu Oštre, sa zadatkom - kazano je u izvještaju - »da protjera neprijatelja i zauzme položaje pozadi II bataljona«. »Pekiša Vuksan« je »nastupao južnoistočno i neprijatelja ugrožavao s boka, čime je (neprijatelj) natjeran u panični bijeg«. U izvještaju, pisanom poslije štapskih analiza, također je kazano da su se »u ovim borbama istakli komandiri četa, koji su držali svoje čete u rukama i pravilno ih raspoređivali, te energično nastupali, što su prikazivali primjere i odlučnost svim borcima, te veliku hrabrost i umješnost«. Posebno se istakao Stevo Damjanović, zamjenik komandira 1. čete 1. bataljona, koji »je zadužen da sa jednim vodom bombaša izleti na samu Oštru i izvrši munjeviti napad, te sa svojim vodom je to učinio i uzletio prvi na Oštru, upao prvi u neprijateljske robove, te podigao bijeli barjak kao znak zauzeća, što je podiglo moral ostalim borcima«. ⁶⁰⁹

Pred podne 30. aprila ustaško-domobranske satnije su, »videći brzo nastupanje naših jedinica«, napustile sve položaje i bez mnogo reda »pobjegle u Gospić«. ⁶¹⁰

Za to vrijeme 2. lička brigada je ovladala Baškim Oštarijama, 3. brigada je s juga blokirala Kanižu i zauzela Jasikovac i Obradoviće, a dvije brigade 8. kordunaške divizije su zatvorile sjeverne i istočne izlaze iz Gospića.

U borbama vođenim u noći 29. i 30. aprila i ujutro 1. maja 1. brigada je imala 4 poginula i 13 ranjenih. ⁶¹¹ Iz bataljona »Biće Kesica« ranjeno je 9 boraca. U gonjenju neprijatelja naročito se istakla 2. četa »Božidara ^džije«. Pohvaljen je komandir te čete, za ostale borce »stari« Dane Diklić, onda četrdesetosmogodišnjak, koji je »nastupao sa svojom četom u potpuno vojničkom redu i doveo je do cilja cijelu i rukovodio sa njome hrabro«. ⁶¹²

®> Zb. NOR, V/14, 341.

⁶⁰⁹ Av n., 800, 11-6.

⁶¹⁰> Zb. NOR, V/14, 341.

⁶¹¹) Poginuli su: vodnik Stevo Surla i borci Vojo Lalić i Vasilj Lemić, te jedna partizanka iz bataljona »Matija Gubec«. Ranjeni su: Mile Mišević, Dušan Skorić, Stevo Plečaš, Đuro Vitas, Jovo Pavlica, Bogde Novković, Mile Bobić, Nikola Momčilović, zamjenik komandira čete Novak Ljuština, zamjenik komesara čete Mile Bobić, desetar Nikola Orešković i vodnik Jovo Skendžić.

⁶¹²> Zb. NOR, V/14, 341.

U 18 sati 30. aprila iz taktički čvrsto opkoljenog Gospića zapovjedništvu domobranstva je poslan krajnje uznemirujući radiogram:

»Odbačeni smo u najužu obranu. Moral podređenih opao. Grad pun izbjeglica Dužnost vaša je da nas pomognete, jer smo vašom krivicom dospjeli u ovaj položaj.«⁶¹³

Na to je iz Zagreba uslijedila poruka »poglavnika« Ante Pavelića Tomislavu Sertiću: »poglavnik pozdravlja hrabru posadu« od koje »očekuje da će i dalje istrajati na obrani svetog hrvatskog tla«.

Organizatori napada na Gospić su dobro znali da su se ostaci svih ličkih ustaških snaga prikupili u Gospiću, dobro su znali narav i borbenost tih snaga, i bilo im je nedvojbeno jasno da se nitko u blokiranom garnizonu neće ni usuditi spomenuti riječ predaja. Komandant 1. brigade Lazo Radaković, kao i zamjenik komesara Bogde Vujnović, mnogi komesari četa i bataljona, i komandiri, rasli su i školovali se u Gospiću, u iste razrede su išli s mnogima koji su prišli »U« i u krvi nevinih se animalistički odvojili od svijeta ljudi. »U školi smo zapazili njihovo frankovačko fanatičko izživljavanje, ali mislili smo da ono što govore neće nikada da rade«, zapisao je o njima Bogde Vujnović. »Kad su počeli da kolju, stidio sam se pred sobom zbog vlastite zasljepljenosti... A vidio sam kako u šumama iznad Divosela kolju 860 ljudi, žena, djece... «.

Bilo je zaista jasno da se takvi neće predavati.

Zašto, pri takvom saznanju, plan napada na Gospić nije primijenio dvije ključne spoznaje partizanske taktike: (1) da se na utvrđeni grad napada u klinovima i da se onda razbijena obrana tuče po dijelovima, i (2) da se neprijatelju ostavi varljiva nada o razmjerno lako izvodivom izvlačenju iz utvrđenog grada, pa da ga se tuče, prethodno postavljenim zasjedama izvan grada, na brisanom prostoru, tamo gdje je to najlakše izvesti.

U naređenju od 24. aprila, kad je pripreman prvi napad na Gospić, takva je mogućnost ostavljena, ali u planu za ponovni napad neprijatelju ta varljiva nada nije dana, iako će štab 1. hrvatskog korpusa vjerovati da će se ustaše izvlačiti preko Ličkog Novog, Brušana i Velebita prema Karlobagu, valjda u uvjerenju da će na taj način imati koliko-toliko izgleda za spas. Ustaše su mislile drugačije: opredjeljuju se za smrt u Gospiću, radije nego u gudurama Velebita.

Zapovijest za napad, određen za »2-og uveče pred sami suton, tako da artiljerija počne djelovati dok je još vidno, da bi mogla izvršiti korekturu gađanja«, štab 1. hrvatskog korpusa je izdao 30. aprila naglašavajući da je »neprijatelj satjeran u utvrđeni dio grada Gospića i blokiran sa svih strana«. Šesta je divizija imala »zadatak da sa svojim snagama izvrši glavni napad sa pravca Šmiljanske ceste« i da - što će zapasti 1. brigadu - postavi »osiguranje kod Karlobaga prema Oštarijama«.⁶¹⁴

Za napad na Gospić određene su 2. i 3. brigada. Njihov napad je podržavan sa 4 brdska topa 75 mm, 3 brdska topa 65 mm, 4 teška bacača, protukolnim topom, protukolnim mitraljezom i sa 2 tenka. Jedinicama u napadu je savjetovano da »teško oruđe kao i tenkove« kon-

⁶¹³> Isto, 531.

⁶¹⁴> Isto, 341.

centriraju »na jedno mjesto gdje se misli izvršiti proboj utvrđenja«, tako da »pod organizovanom vatrom teškog i automatskog oruđa nastupaju tenkovi za rušenje prepreka, a za njima pješadija«, koja »će pred sobom čistiti prostor žestokom vatrom automatskog oružja«, a kad se »primakne u neposrednu blizinu utvrđenja, teško oruđe će prenijeti vatru dublje u unutrašnjost tukući prostor ispred pješadije, sve dotle dok pješadija ne pređe utvrđeni pojas«. Kad prodru u grad, jedinice su morale »skoncentrisati automatsko oruđe u prve redove i probijati se pod žestokom vatrom«. Šestoj diviziji je naređeno da »u borbi kroz ulice« njen »glavni prodor ima da teče lijevo i desno od Smiljanske ulice preko sajmišta i glavne ulice u pravcu mosta na Novčići«. Osmoj diviziji je naređeno da s jednom brigadom tuče ustaška uporišta u Budačkoj ulici šireći se ulijevo prema Novčići, a s drugom brigadom da zaposjedne željezničku stanicu i sva utvrđenja od stanice prema dosta udaljenom centru grada. Prije napada svi borci su upozoreni da je Gospić »posljednje neprijateljsko uporište u Lici« i da je bio »ekspozitura Jadovnog, Slana... i drugih stratišta nevinog ljudstva«. Slomiti ustašku tvrđavu i ući u Gospić, za 6. i 8. diviziju NOV bi predstavljalo - i to je borcima kazano - »veliki vojnički i politički uspjeh«, jer Gospić je »bio kao centar Like ujedno i najveće uporište ustaških bandi«. Komandant i komesar 6. divizije u svojoj zapovijesti za napad objašnjavaju da je Gospić »najveći i u svjetskoj javnosti poznati grad u Lici«, gde je »začet ustaški pokret«, zbog čega je Gospić »po svojim (negativnim) tradicijama najznačajnije mjesto za Pavelićevu ustašku Hrvatsku«. Đoko Jovanić i Rade Žigić su također podsjećali borce da je križarsko-frankovački Gospić »odgojio najveći broj ustaških bandita« i da je upravo »tu poklato i uništeno najviše srpskih rodoljuba i naroda u Lici«. ⁶¹⁵⁾

Budući da se sve to znalo o Gospiću i budući da su borci uvjereni da je to grad u kojem je izrastao »najveći broj ustaških bandita«, da je tu počeo pokolj nevinih, da su odatle slane hiljade i hiljade nedužnih na klanicu u Jadovnom i u logor Slano na Pagu, moralo se računati da se u borbi za Gospić ličko-kordunaške brigade neće sudariti samo sa »4 do 5 bojni«, već sa svima koji su se u taj mah zatekli u Gospiću, tu izbjegli voljom svoga opredjeljenja. Moglo se znati, jer oni koji su organizirali napad dobro su znali ustaše i Gospić, da će se dogoditi ono o čemu će kasnije pisati pukovnik Artur Gustović: »Sve je dignuto na noge, muško i žensko«. ⁶¹⁶⁾

Štabovi, korpusni i divizijski, 30. aprila smatraju da se »posljednje neprijateljsko uporište u Lici« neće braniti »do posljednje kapi krvi«, već da će ustaše pokušati da se, probijajući обруč, izvuku prema Karlobagu. Taj plan je predviđao da se na grad ne napada s one strane gdje se neprijatelja htjelo usmjeriti na proboj: Kaniška ulica, Oštra, Brušane, Velebit. Tu, rečeno je u zapovijesti štaba 6. divizije, neće biti napada »u vidu klina«. Ali, kad je već tako riješeno, valjalo je i jedinice iz rajona Lički Novi - Oštra - Brušane pomaknuti prema Velebitu i prikriti njihovu prisutnost na pravcu jedinog mogućeg povlačenja ustaša iz Gospića.

isto; AVII, 796, 7-1/1.
Zb. NOR, V/14, 342.

Tamo gdje nije bio predviđen napad »u vidu klina«, 2. maja je raspoređena 1. brigada 6. divizije. Imala je zadatak »postaviti osiguranja sa zapadne strane Baških Oštarija u cilju sprečavanja neprijateljskog nadiranja iz pravca Karlobaga« i ujedno »organizovati temeljito rušenje puta na liniji Ura - Brušane«. Na jugozapadnom izlasku iz Gospića, »u zasjedi istočno od Oštre i na Oštri, na putu Gospić-Jadovo« raspoređen je jedan bataljon, »sa zadatkom da sačeka neprijatelja u slučaju bijega iz Gospića«.⁶¹¹

Štab 6. divizije se opredijelio da u napadu na Gospić sudjeluje 2. a ne 1. brigada, zbog toga što je 1. došla iz Dalmacije prorijeđenih redova, sa svega 685 boraca. U borbama oko Gospića, 28, 29. i 30. aprila, imala je 25 izbačenih iz stroja. Druga brigada je imala početkom maja oko 250 boraca više. Zbog toga je 1. brigada kišovitog 1. maja izvršila rokadu s 2. brigadom na Velebitu.

Na jugozapadnim izlazima iz Gospića bio je raspoređen bataljon »Pekiša Vuksan« ojačan s tri mitraljeza 5. bataljona. Ostale snage 1. brigade su se rasporedile zapadnije, uglavnom na Velebitu, iznad Karlobaga, u rajonu Baških Oštarija, slijeva i zdesna ceste što vijuga prema Gospiću, uglavnom na Velikoj Basači, Vratima i Uri. U dobroj organizaciji narodnooslobodilačkih odbora gospićkog kotara i uvijek nadasve agilne omladinske organizacije, kojoj je srce i um bio SKOJ, dijelovi 1. brigade su se »bacili« na rušenje ceste tamo gdje je njeno zarušavanje moglo omesti pokret neprijateljske motorizacije.

Borba za Gospić je vođena u noći 2. i 3. maja 1943. godine. Obrana osinjeg gnijezda, čini se čitav grad, sve što se u njemu zateklo, što se dogodilo još samo jednom, u Kupresu, ispalivši - kao što se iz izvještaja vidi - 230.000 puščanih metaka, primorala je četiri brigade 6. i 8. divizije da odustanu od napada. U noći 2. i 3. maja te četiri brigade su imale 244 borca izbačena iz stroja.

Štab 1. hrvatskog korpusa je neuspjeh napada na Gospić objasnio podatkom da je »neprijatelj bio brojno jači i u dobro utvrđenim položajima sa dobro organiziranim planom obrane«. U tom objašnjenju je također kazano, kao da se to nije moglo očekivati, da se neprijatelj »borio uporno«. U tom nekritičkom osvrtu na borbu za Gospić štab korpusa je za neuspjeh razlog nalazio i u objašnjenju da su »gro neprijateljskih snaga sačinjavali zlikovci - stare ustaše«, kao da se to nije znalo.

Jedinice 1. brigade u noći 2. i 3. maja nisu imale nikakvog doticaja s neprijateljem. Talijansko-ustaške snage iz Karlobaga nisu pokazivale ni najmanju volju da krenu u pomoć napadnutim ustašama u Gospiću, a oni u Gospiću te noći nisu imali razloga da se probijaju iz utvrđenog grada.

Ujutro 3. maja odustalo se od daljnjih napada na gospićki garnizon; komesar 1. hrvatskog korpusa će dva tjedna kasnije komesaru Glavnog štaba Hrvatske objasniti da je štab korpusa tako odlučio »obzirom na situaciju koja je nastala nakon toga napada i obzirom na brojčano slabo stanje naših jedinica«.⁶¹⁸ »Ali, ako i jeste odlučeno da se odustane od daljnjih napada na Gospić, to ne znači da su jedinice 6. divizije - za-

AVII, 796, 7-11.

^{6,8} Zb. NOR, IX/3, 645.

držane u blokadi na položajima oko Gospića - neprijatelja puštale na miru.

Prva brigada je ostala na Baškim Oštarijama. Onih vazdan kišnih dana bataljoni su bdjeli na položajima iznad Karlobaga i »pročišćavali sela Sušanj, Ledenik, Kučište, Ravni i Crni Dabar, i rušile nerazrovani dio ceste prema Gospiću«. Talijanska artiljerija je učestalo tukla s brodova ispred Karlobaga, tako da su bataljoni odlazili u akcije uglavnom noću. U jednoj od tih akcija »pročišćavanja« 4. bataljon »Matija Gubec« je u nevelikoj borovoj šumi kod Šušnja našao izuzetno bogat plijen s mnogo oružja i s još više razne opreme.⁶¹⁹

U vrijeme borbi oko Gospića 1. brigadom i njenim bataljonima su rukovodili uglavnom isti oni komandanti, komandiri i komesari koji su jedinice doveli sa zрманjskog sektora. Komandant je i dalje - začudo, već puna četiri mjeseca kao vršilac dužnosti - Lazo Radaković. Njega je tek 23. maja štab divizije jednom posebnom naredbom postavio za komandanta brigade. Istom naredbom je za komesara 2. brigade postavljen nekadašnji komesar čete u »Oreškoviću« i komesar 3. bataljona »Božidar Adžija« Branko Damjanović. Za njih je napisano da su »dosadašnjim svojim radom zaslužili da budu imenovani«; uz to i uvjerenje štaba divizije: »Oni će odgovoriti svome zadatku«.⁶²⁰

Zamjenik komandanta 1. brigade je od pogibije Rade Bubala u Svetom Roku 17. marta bio Milan Šijan, v.d. do 9. maja, kad su i on i dotadašnji v.d. političkog komesara brigade Branko Desnica postavljeni na te dužnosti.⁶²¹ U štabu 1. hrvatskog korpusa su razložno vjerovali da će Šijan »za štab 1. brigade kao cjelinu mnogo značiti«.⁶²²

Učo iz Divosela Bogde Vujnović je i dalje zamjenik komesara brigade.

Obavještajni oficir je od sredine aprila Jovo Grubišić, a oficir u štabu Perica Marić, koji je prethodno - u aprilu - nekoliko tjedana komandovao 4. bataljonom »Matija Gubec«.

Operativni oficir je od 1. marta, kad je Danilo Damjanović prekomandovan u 2. brigadu za zamjenika komandanta, Ilija Gvozdić. Sredinom maja Gvozdić će biti prekomandovan u kordunaške jedinice za komandanta »popunidbenog centra«, odnosno centra za mobilizaciju, što je zbog tifusom desetkovane 8. divizije bio formiran u Plašćanskoj dolini, pa će ga tada zamjeniti Dmitar Zaklan.

Jovo Kokotović je bio intendant brigade, a Janko Plečaš njegov pomoćnik.

Brigada je imala stalni vojni kurs. Nastavnici su bili Milan Lemaić (koji je privremeno, baš u vrijeme borbi za Gospić, vršio dužnost komandanta 4. bataljona), nekadašnji narednik u bivšoj kraljevskoj vojsci, i učitelj Dušan Rudić. Na brigadnom političkom kursu glavni predavač je bio Stevo Potkonjak Mačak, učitelj iz Divosela.

Politodjel se izmijenio utoliko što je Dimitrije Vrbica Migo u 3. brigadi preuzeo dužnost rukovodioca politodjela od Živana Dimitrijevića

⁶¹⁹> Isto, V/5, 102.

⁶²⁰® AVII, 420, 18/1-4.

⁶²¹> Isto, 419, 17/1-9.

⁶²²> Isto, 796, 13-4.

Gije, budući da je Gija početkom maja postavljen za rukovodioca nižeg partijskog kursa pri štabu 6. divizije, tako da su u politodjelu 1. brigade ostali samo Vladan Bojanić i Ilija Mugoša.

Dušan Božičković, prvi rukovodilac skojevske organizacije u brigadi, uoči napada na Gospić je preuzeo dužnost zamjenika komesara čete, pa je dužnost omladinskog rukovodioca (sekretar SKOJ-a) 1. brigade povjerena Dani Skendžiću.

U maju je već četvrti mjesec sanitetom brigade rukovodio Dušan Baić, koji je još početkom operacije »Weiss« zamijenio Dinka Tomičića, kad je Tomičić preuzeo upravo uvedenu dužnost higijeničara 6. divizije. Brigada još nije imala liječnika, ali je sanitet ipak sve bolje funkcionirao. Referent saniteta 6. divizije dr Vladimir Jernejc piše da je »stalno provedena higijenska kampanja« u kojoj »postiglo se da su skoro svi borci i rukovodioci bili očišćani«, a bile su i »brigadne higijenske ekipe«, koje su imale po dva bureta za isparivanje i čišćenje od ušiju, »tako da je divizija bila relativno čista od ušiju«. Takav rad saniteta bio je od neprocjenjivog značenja u sprečavanju epidemije tifusa. Jernejc piše da su se »prvi slučajevi tifusa javili u 1. brigadi« i da su tada »pokrenute energične mjere za suzbijanje epidemije, u čemu se je uglavnom potpuno angažirao sanitet u martu i aprilu 1943«.

U zaraznoj bolnici ličkog područja u Krbavici bilo je u proljeće 1943. oko 150 od tifusa oboljelih boraca 6. divizije. U isto vrijeme »uslijed pojave epidemije tifusa, koji se naročito raširio u jedinicama VIII divizije, bili smo prisiljeni« - piše štab 1. hrvatskog korpusa - »odrediti karantin za cijelu VIII diviziju«. ⁶²³¹ Doktor Jernejc je mogao s mnogo razloga da sanitetu u svojoj diviziji dade najvišu ocjenu, jer »pjegavac nije smanjio udarnu snagu VI divizije kao što se je to desilo sa VIII i XIII divizijom«. Jernejc je u proljeće 1943. organizirao tri kursa za bataljonske bolničare (55 kursista), a uz to su u svakoj brigadi uspostavljene stalni petnaestodnevni kursevi za četne bolničarke. ⁶²⁴¹

Kad su jedinice 6. divizije, po naredenju štaba korpusa, »nakon neuspjelog napada na Gospić, ostale na sektoru Gospić i vršile blokadu neprijateljske posade u ovom mjestu«, ⁶²⁵¹ u brigadama su - 5. maja - rasformirani mitraljeski bataljoni. Dosta bogat plijen u borbama vođenim u proljeće 1943. godine uvjetovao je odluku o rasformiranju tih bataljona. Bilo je dosta teškog automatskog oružja, a i artiljerije, da bi se pri brigadama formirale prateće čete i da bi se bataljoni ojačali mitraljezima i minobacačima za brza i samostalna dejstva. Kad je rasformiran 5. mitraljeski bataljon, pri štabu 1. brigade je formirana prateća četa. Prvi komandir te čete bio je Stevo Mileusnić; komandir voda minobacača 81 mm bio je Ilija Munižaba, komandir odjeljenja protuoklopnog topa i protuoklopnog mitraljeza bio je Jovica Balać, a odjeljenja protivtenkovskog topa 37 mm Nikola Marić. ⁶²⁶¹

U 1. bataljonu »Marko Orešković« je od 16. aprila komandant Jovo Bursać, a komesar je Nikola Pejnović Nikica, kojeg je mjesec dana za-

[^] i-b. NOR, V/15, 315.

^{«4} Dr Jernejc, n.d.

^{«5} Zb. NOR, V/15, 315.

Pismo Branka Vukelića, januar 1986; autorska zbirka.

mjenjivao obavještajni oficir 1. bataljona Perica Cvjetičanin. Zamjenik komesara je Jovo Marčetić, koji će partijskom organizacijom »Marka Oreškovića« rukovoditi sve do prodora 6. divizije iz oslobođenog Beograda u Srem. Zamjenik komandanta bataljona je Stevo Plećaš Biće, koji je u brigadu ušao s bratom i sestrom kao borac »Pekiše Vuksana«; u »Marka Oreškovića« je poslan poslije obuke na kursu pri Glavnom štabu Hrvatske. U maju je dužnost obavještajnog oficira Perica Cvjetičanin predao komandiru 1. čete Nikoli Đurđeviću, a on se vratio u četvu, za komesara. Mileta Dubajić je bio intendant bataljona, a referent saniteta Stevo Marić.

Drugi bataljon »Pekiša Vuksan« je od februara do juna učestalo mjenjao komandanta: poslije smrti Bogdana Dukića do pokreta iz Dalmacije za Gospić bataljonom je komandovao Joyica Zorić, a kad bude poslan na oficirski kurs zamjenjivat će ga Duja Čubrilo, koji poslije mjesec dana odlazi na kurs, a komandu preuzima ponovo Jovica Zorić. Budući da će Zorić već u prvoj borbi biti teško ranjen, za vrijeme bavljenja bataljona u Gackoj dolini komandu za narednih osam mjeseci preuzeo je Đuro Radovanac, prekomandovan iz 3. ličke brigade. Do kraja juna politički komesar je bio Slavko Glumac, a kad je ranjen, kod Smiljana, dužnost komesara je za naredna tri mjeseca preuzeo Ferdo Toplak. Zamjenik komesara je poslije odlaska Tune Borića bio jedan od najposobnijih rukovodilaca »Pekiše Vuksana«, po stavovima uvijek principijelni, po duhu široki, u borbama i promišljen i odvažan, Jure Brmbolić. No, ubrzo će Partija Brmboliću povjeriti posebne zadatke izvan brigade, pa je dužnost partijskog rukovodioca »Pekiše Vuksana« povjerena Dani Trbulinu. Umjesto Toplaka, za obavještajnog oficira je postavljen učitelj Stevo Obradović.

U 3. bataljonu »Božidar Adžija« komandant je od prvih majskih dana Vlade Ciganović, a zamjenik Arse Puača. Komesar je poslije odlaska Branka Damjanovića bio Gojko Milekić, a zamjenik komesara je i dalje Nikica Grković.

Četvrti bataljon »Matija Gubec« je poslije odlaska Mile Počuće u Dalmaciju u dva mjeseca promijenio tri komandanta: do maja su dužnost komandanta vršili Milan Lemaić (povučen u štab brigade za nastavnika vojnog kursa), pa Perica Marić (postavljen za informativnog oficira brigade), a zatim - od jula - Duja Čubrilo. Od Jovice Grubišića dužnost političkog komesara je preuzeo (privremeno) Mirko Dubajić, ali već u drugoj polovici maja on je postavljen za zamjenika komandanta, a za komesara je iz čete za vezu došao Pero Rađenović. Zamjenik komesara Stevo Vučković, tihi čovjek velike energije, krajem proljeća je prekomandovan iz brigade, a zamijenio ga je jedan od iskusnijih zamjenika komesara četa u 1. bataljonu, Božo Šijan.

U četvi za vezu promjene su uslijedile zbog odlaska komandira Janca Dimića Popa na politički kurs CK KPH (poslije toga on će obavljati komesarske dužnosti) i Pere Rađenovića za komesara 4. bataljona. Komandir je Todor Popović, a politički komesar Milan Potrebić. Zamjenik komandira je zakratko, do ranjavanja, bio Miloš Dautović, a potom Miloš Počuća. Zamjenik komesara je bio Dušan Kalinić.

U brigadi je - ocenjivano je u maju 1943. godine - u minulim mjesecima »bilo dosta osjetnih gubitaka«, ali uz sve to u štabu divizije i korpusa su razložno uvjereni da je »u 1. brigadi stanje dosta dobro«. Gubici su često remetili najosnovnije planove. Bilo je slučajeva da je u nekim četama ili u bataljonima bilo više komandnog kadra nego boraca bez rukovodećih zaduženja. Nikad čete 1. brigade nisu bile tako malene. Brigada je bila prepolovljena. Uoči pokreta iz Dalmacije za Gospić štab 3. bataljona »Božidar Adžija« je izvještavao da u dvije čete nema komesara i da mu nedostaju 3 delegata vodova⁶²⁷, Tifus je, srećom, u svom strahovitom naletu (računa se da je u Lici, Kordunu i na Baniji onog proljeća oboljelo preko 40.000 ljudi), zaobišao 1. brigadu, ali zato - govoreno je onda u jedinicama - »ubijaju združeno fašistički slugani: glad, golotinja i bosotinja«.

Tifusna pošast je spriječena, a jedno od zala zaostalosti - nepismenost - bila je, uglavnom, uz male iznimke, i dalje istrajno savladavana U brigadi je bilo »sve viš od onih koji su došli nepismeni, a pisali su članke u džepnim novinama«, ocjenjuje sekretar partijske organizacije. Borci su i vojnički i politički neprestano poučavani (»u većini slučajeva osjećaju se želja za učenjem«)⁶²⁸, ne samo na raznim kursevima, a održavani su i za desetare (sredinom maja bit će »završen kurs desetara kroz kojeg je prošlo pedesetak naših boraca«),⁶²⁹ i za vodnike, i za komandire, a i za više stariješine, kao i politički kursevi različitog nivoa (20. maja će biti završen kurs za komesare četa),⁶³⁰ nego i u jedinicama, koje su i kao cjeline i pojedinci u njima u neprestanom natjecanju.

Prvi krug takmičenja, koje je početkom aprila »otpočelo po svim pitanjima, a naročito po pitanju savlađivanja vojničkih vještina,⁶³¹ završen je 1. maja. Sekretar divizijskog komiteta Simo Mrda je uoči odlaska 1. brigade s Baških Oštarija obavijestio Centralni komitet KPH da je partijska zastavica dodijeljena 3. brigadi, »jer su za proteklih mjesec dana imali najviše vojničkih uspjeha«, mada »u drugom pogledu, kao na primjer u političkom i kulturno-prosvjetnom radu, nisu imali prvenstva od II i I brigadex«. Komesar korpusa je obavijestio komesara Glavnog štaba da su »borci uložili mnogo napora da osvoje zastavicu divizijskog komiteta«, a kad se čulo »da je zastavicu dobila 3. brigada, bilo je slučajeva u jedinicama 1. i 2. brigade da su neki i plakali«.⁶³²

Divizijski komitet je na sastanku 1. maja ocijenio da je »takmičenje dalo podstreka kako partijskim organizacijama tako i nepartijskim ljudima«.⁶³³ Bogde Vujnović, sekretar partijske organizacije 1. brigade, koja je sredinom maja imala 142 člana, Centralnom komitetu KPH je u majskom izvještaju pisao da je »disciplina... u partijskim jedinicama dobra«, odnosno da je i u brigadi kao cjelini i posebno u partijskim organizacijama disciplina »iz dana u dan sve bolja i bolja«. Smatra da su »bataljonski birovi za ovo vrijeme pokazali punu aktivnost rukovodeći

⁶²⁷ AVII, 800, 21-1/7.

⁶²⁸ Zb. NOR.IX/3, 449.

⁶²⁹ Isto.

⁶³⁰ AVII, 420, 28/20.

⁶³¹ Isto.

⁶³² Zb. NOR, IX/3, 648.

⁶³³ Isto, 550.

radom u bataljonu« i da je taj rad bio »postavljen na bazi takmičenja«, pri čemu su bataljonski biro i »u priličnoj mjeri angažovali i organizacije SKOJ-a«. Isto tako je i »rad na teoretskoj izgradnji članova Partije bio pojačan« posebno »kada je moguće održavati sastanke i na položaju«. ⁶³⁴ Partijsko rukovodstvo je posebno bilo zadovoljno uspjesima u kulturno-prosvjetnom radu; u tome se »postiglo najviše«. Četne i bataljonske novine (»može se reći da su dobre«) bile su »odreiz života naših boraca. Osjetilo se da je veliki broj partizana u njima saradivao. Partizani su aktivni u pisanju džepnih novina. Bilo je četa u kojima je od početka mjeseca maja izišlo već četiri broja džepnih novina. Po bataljonima će biti izrađene uzor džepne novine bataljonske. Isto tako u Štabu Brigade biti će izrađene od najboljih članaka bataljonskih džepnih novina, uz pomoć drugova iz Štaba Brigade, brigadne džepne novine«. ⁶³⁵

Prva brigada je na Velebitu, u rajonu Baških Oštarija, ostala do 11. maja. U to vrijeme Talijani će, angažirajući i ustaše i četnike, pokušati da ponovo prodru u Liku, i preko Oštarija, i preko Vratnika, na pravcu Senj - Brinje - Otočac. Da bi onemogućili talijanske namjere, 1. brigada je pomjerena u zonu maksimalne ugroženosti, zapadno od Otočca i Brinja, gdje - uključena privremeno u sastav 13. primorsko-goranske divizije - ima »zadatak zatvaranje pravaca Krivi Put - Brinje, Vratnik - Brolg i Sv. Juraj - Otočac«. ⁶³⁶

Brigada je Baške Oštarije napustila 11. maja prepuštajući taj sektor jedinicama 3. ličke brigade. Uoči pokreta, ujutro 11. maja, dva borca, u patroli prema Dabru, pogođena su od talijanske artiljerije, koja je s brodova nasumce tukla po Velebitu.

U kolonama pet bataljona, četi za vezu i pionirskom vodu, sa štapskom grupom, koja je na čelu jahala na tri izdržljiva brdska konja, bilo je na dan polaska s Baških Oštarija samo 647 boraca, među njima 75 drugarica. Prema spisku je brigada 10. maja imala 1145 boraca, ali od 498 odsutnih mnogi se nikad neće vratiti u brigadu.

Bili su slabo odjeveni i još slabije obuveni, u šarenim uniformama. Čak svi nisu imali ni troroge partizanske kape, kakve su bile uobičajene u NOV Hrvatske, tako da je štab brigade 15. juna, opomenut od Glavnog štaba, zatražio, podsjećajući da je već »više puta izdao naređenje«, da se odmah »razne kape, šajkače, šeširi, šubare, kačketi, itd. zamjene sa partizankama«. ⁶³⁷ Od 647 boraca, koji su 11. maja krenuli prema Otočcu, samo ih je 216 imalo cipele, 321 vojničke hlače (domobranske ili talijanske), 355 bluže, 239 šinjele... Brigada je imala krojačku radionicu, a bilo je i štofa, pa se moglo sašiti dosta bluza i hlača, ali nije bilo igala za mašine, niti konca. ⁶³⁸ Narednih dana brigada je od štaba korpusa dobila 500 talijanskih čebadi i dovoljno igala za šivaće mašine i konca. Postolarske radionice 1. korpusa i Glavnog štaba tih dana su radile za 1. brigadu, tako da je brigada odmah nakon dolaska u Otočac dobila tridesetak pari cipela, ⁶³⁹ a do početka jula još 134 para. ⁶⁴⁰ Od

⁶³⁴> Isto, 560.

«5) Isto, 562

⁶³⁶> Isto, V/15, 119.

⁶³⁷> AVII, 800, 12-3.

⁶³⁸> Isto, 7-7.

⁶³⁹> Isto, 796, 3-3.

WO Isto_ 14-10,

12. maja do 9. juna brigada je dobila 155 vojničkih hlača, 72 bluže, a za većinu boraca i troroge partizanke. S Baških Oštarija brigada je otišla sa 823 košulje i 795 gaća, a 9. juna su borci imali 1035 košulja i 1000 gaća; još uvijek nedovoljno da bi svaki borac imao barem par rezervnog veša.⁶⁴¹

Uoči pokreta s Velebita, u štabu 1. hrvatskog korpusa za 1. brigadu je rečeno da »je operisala« na području gdje su »uslovi za borbu vrlo teški«, ne samo stoga što je bila gola i bosa, već je bila i »slaba ishrana«, posebno težak i »podmukao neprijatelj«. No, to je ipak vrijeme učestalih pohvala, jer ništa »nije smetalo« - hoće reći nije moglo omesti - »1. brigadu u izvršenju njenog zadatka«.⁶⁴² Štab korpusa je ocijenio da su gubici dvaju bataljona Ličkog partizanskog odreda i 1. brigade izuzetno veliki - 130 ranjenih i 42 mrtva. Jedinice 1. brigade su bile »spale na polovinu svog brojnog stanja« i »nisu onako jake kako bi trebale biti«. Zbog svega toga komesar korpusa Veco Holjevac je komesaru 6. divizije Radi Žigiću izložio instruktivni stav kako »moramo uvijek imati na umu... da u našen oslobodilačkom ratu najveću dragocjenost predstavljaju naši borci. Njima se ima pokloniti glavna i prvenstvena pažnja, kako u borbi, tako van borbe, svagda i u svim prilikama. To je prva i osnovna dužnost svih starješina u našoj vojsci«.⁶⁴³

Brigada je sa Velebita krenula, kao što je kazano, u situaciji kad se »ni u jednoj diviziji 1. hrvatskog korpusa do sada nije uspjelo mobilisati dovoljan broj ljudstva za popunu naših jedinica«, i kad je 1. brigada »spala na polovicu svog brojnog stanja«, pa je - ne samo zbog brojnog stanja 1. brigade - štab korpusa 7. maja 1943. godine od štabova svih svojih divizija zahtijevao da što brže izvrše mobilizaciju, upozoravajući ih da »se u najoštrijoj formi postavlja pitanje popunjavanja naših jedinica«. S tim u vezi od svih podređenih štabova je štab korpusa tražio:

»1. U svim jedinicama otpočeti kampanju protiv tifusa...

2. Otpočeti sa kampanjom za pomoć ranjenim i bolesnim drugovima pod parolom: 'Sve za naše bolesnike, da što prije ozdrave'.

3. Sprovediti svestranu kontrolu svih oporavilišta koja potpadaju pod divizije...

4. Najhitnije preduzeti mjere da se vrate u jedinice svi borci koji se nalaze kod svojih kuća, bez obzira da li su na odsustvu, bolovanju ili su pobjegli iz svojih jedinica

5. Odmah otpočeti sa mobilizacijom novog ljudstva, kako je već predviđeno naređenjima o formiranju mobilizacionih centara.

6. Za izvršenje tih zadataka staviti u pogon sve naše organizacije koje se nalaze u vojsci, a isto tako i preko antifašističkih organizacija vršiti mobilizaciju za novo ljudstvo«.

Posebno su angažirani komesari »da o svemu tome povedu najviše računa«, odnosno »da se gornji zadaci izvrše potpuno i u najkraće vrijeme«.⁶⁴⁴

M1> Isto i 420, 17/1-38.

M2> Zb. NOR, V.

M3> Isto, IX/3, 86.

M4> Isto.

Rasporedivši 1. brigadu na velebitske položaje zapadno od doline Gacke, nad Senjom, na područje otočakog i brinjskog kotara, štabovi 1. korpusa i 6. divizije su imali na umu ne samo obranu od talijansko-kvislinških snaga iz Hrvatskog primorja, nego i potreba popune 1. brigade novomobiliziranim borcima i dobrovoljcima iz otočakih i brinjskih sela. Još dok je brigada bila na zрманjskom sektoru, poslije borbi u bukovičkim i sjevernokninskim selima, očekivano je da će iz novooslobođenih dijelova kotara Otočac i Brinje u brigadu doći dovoljno mladih boraca da se njeno brojno stanje popuni tako da bi ponovo imali u borbenom stanju više od 1000 boraca. Da je raspoređivanje brigade u Gacku dolinu u velikoj mjeri vezano s popunom, vidi se i iz zahtjeva štaba korpusa štabu 6. divizije dan poslije dolaska brigade na područje kotara Otočac; dano je uputstvo - »u cilju što uspješnije mobilizacije Ličana Hrvata u Gackoj dolini« - da treba u akciji mobilizacije angažirati i najutjecajnije partijske rukovodioce u zapadnoj Lici, i to Hrvate, posebno Ninu Rubčića ili Jakova Blaževića.⁶⁴⁵

Iz zapisa dr Nine Rubčića znamo da je i on, kao i partijski komiteti Brinja i Otočca, aktivno radio na mobilizaciji, a iz 1. brigade je za te poslove bio zadužen jedan od dotadašnjih komesara čete u »Matiji Gubcu«, Andrija Spoljarić Žuža, koji je 1941. godine, po zadatku Partije, neko vrijeme djelovao u domobranskim jedinicama, da bi ubrzo - otkriven - uspio pobjeći u partizane. Ne samo u zavičajnoj kosinjskoj općini, nego i u svim selima perušićkog kotara, bio je vrlo popularan, omiljen među Srbima i Hrvatima, koji su bili skloni narodnooslobodilačkom pokretu. Prvi komesar perušićkih partizana, Slavko Pejak uvjerljivo tvrdi da je »Popularni Žuža bio iznimno hrabar«.⁶⁴⁶

Radi mobilizacije, ali i radi »neposrednije pomoći« vojno-političkom rukovodstvu 1. brigade, u Gacku dolinu je tjedan dana poslije brigade stigao i komesar divizije Rade Žigić, koji je tada - kao što se vidi iz njegovog izvještaja komesaru korpusa 21. maja - »održao konferenciju sa politkomesarima i zamjenicima (komesara) bataljona«, da bi potom uzeo češća u radu konferencije štabova bataljona.⁶⁴⁷ Na tim sastancima Rade Žigić je »naročito ukazivao na predstojeću neprijateljsku ofanzivu« i »na, mobilizaciju«.⁶⁴⁸

Osim komesara divizije i članova partijskih rukovodstava zapadno-ličkih kotareva i Okružnog komiteta, radi pospješivanja mobilizacije, posebno u hrvatskim selima, u dolinu Gacke je stiglo i nekoliko članova agilnog propagandnog odjeljenja 6. NOU divizije. I oni su dolazili »da bi pomogli u radu oko mobilizacije«. Mjesec dana poslije rasporeda brigade između Gacke doline i Senja, u partijskom rukovodstvu Like su smatrali da je »pitanje popune naše brigade uglavnom sada riješeno«.⁶⁴⁹ Komesar Glavnog štaba dr Vladimir Bakarić početkom juna se s tom ocjenom nije slagao, dapače: oštro je kritikovao »organe za mobilizaciju«, jer su - barem je on tako ocjenjivao - »postupali tako mekano, da

⁶⁴⁵ Isto, V/15, 144.

Pismo Slavka Pejaka, april 1972; autorska zbirka.

⁶⁴⁷ AVII, 420, 28/20.

⁶⁴⁸ Isto

⁶⁴⁹ Zb. NOR, IV/3, 840.

je tu mekoću svatko osjetio kao našu slabost« s čega je »kod mnogih prevladao strah pred okupatorom nad osjećajem dužnosti prema narodu«. ⁶⁵⁰»

Dobrovoljci iz otočackog kotara, u drugoj polovici aprila i početkom maja raspoređeni u 4. kordunašku brigadu, po naređenju Glavnog štaba su 13. maja prekomandirani u 1. brigadu. Glavni štab je planirao da »sve Ličane Hrvate, koji su se ovih dana dobrovoljno javili u našu vojsku« svrsta u zasebnu jedinicu samih Hrvata »u kojoj treba postaviti za rukovodioce također samo Hrvate«. ⁶⁵¹» Štabu 1. brigade je naređeno da »sa ovom novoformiranom jedinicom« treba »naročito intenzivno politički raditi«, odnosno da joj treba »obratiti najveću pažnju«. ⁶⁵²»

Nema pouzdanog podatka o formiranju posebne jedinice od ličkih Hrvata u sastavu 1. brigade. Takva je jedinica formirana 14. jula, ali ne u sastavu brigade, već kao samostalni bataljon 6. divizije.

Osim novih dobrovoljaca, u brigadu je, dok se zadržavala u otočkom kotaru, Mile Potkonjak doveo četu probраниh mladića iz Ličkog partizanskog odreda, a u odred su poslani »drugovi koji su bolešljivi i nisu sposobni za brigadu«. ⁶⁵³»

Kao tipično kadrovska jedinica, brigada je sve vrijeme davala iz svojih redova i vojne i vojno-političke rukovodioce, i za novoformirane jedinice NOV, i za pozadinu, posebno za vojno-pozadinsku vlast. Zna se da su odmah poslije dolaska brigade u Otočac prekomandovani Jovo Kokotović, Mile Javorina i Andrija Špoljarić, iako je baš tada štab brigade pretpostavljene uvjeravao kako »mnogo oskudijeva sa komandnim kadrom pošto je već priličan broj boraca uzet za Sjevernodalmatinski i Karlovački odred«.

Od sredine maja do kraja juna, uz sav odljev, priliv je bio takav da je brigada 30. juna imala 1321 borca po spisku (114 žena) čak 545 boraca više nego 14. aprila. Osim Hrvata iz novooslobođenih sela Gacke doline, u brigadu su uključeni »skoro svi zavedeni četnici, koji su u posljednjim borbama u Gackoj dolini zarobljeni ili se sami predali. Samo najokorjeliji zlikovci s Talijanima su se povukli«. ⁶⁵⁴» No, ako se i jesu »samo najokoreliji zlikovci« - u strahu za osobni život, sa znanjem da će im narod suditi - povukli, mnogi od onih koji su u selima ostali, iako za vojsku sposobni, izbjegavali su ulazak u jedinice NOV. Na sjednicama Okružnog komiteta Partije razložno je ocjenjivano kako je »puno učinjeno u vojnom pogledu«, ali i to da je »najslabija strana u Lici bio rad s Hrvatima«. Takva je ocjena dana i tri mjeseca poslije oslobođenja Gacke doline na sastanku OK KPH za Liku u prisustvu sekretara CK KPH. Također je kazano da »u politici kasnimo«: »Pored Mačeka i njegove klike, prodiru i četnici, i to u one krajeve koji su davno oslobođeni«. ⁶⁵⁵»

Ustaše su pobjegle iz sela, kao i četnici, ali ih je bilo u velebitskim i kapelskim šumama iznad Švice, Kutareva, Crnog Jezera, Šumečice,

⁶⁵⁰> Isto, 728.

⁶⁵¹> Isto, V/15, 144.

⁶⁵²> Isto.

⁶⁵³> Isto, V/16, 103.

⁶⁵⁴> Milan Bukvić, n.d. 340.

⁶⁵⁵> AiHRPH, KP - 234/435.

Lipovlja i Prozora. U tim su selima ustaše ostavile svoje ljude, koji sa njima održavaju vezu i pomažu ih sa ishranom«. - U 1. brigadi obavještajni oficir je tada Jovo Grubišić, a informativni Perica Marić. - Obavještajna služba ušla je u trag ustaškim jatcima i utvrdila da su ustaše osnovale šest logora u kojima je u ljeto 1942. godine bilo oko 400 ustaša, »dok isti imaju po selima 600 simpatizera, koji bi u slučaju neke ofanzive, primili oružje te sa njima zajedno stupili u borbu protiv NOV«. U otočaćkim šumama je bilo i četnika. Pod komandom nekog Savovića bilo ih je stotinjak u teže pristupačnim zonama općine Brlog, a u šumama općine Dabar bilo ih je pod komandom Đure i Bogdana Vukelića do 200; oko 60 ih je u šumama iznad Doljana i Založnice pod komandom žandarmerijskog narednika Nikole Uzelca.⁶⁵⁶⁾

Stanje zatečeno u aprilu ipak je drugačije u julu i augustu. Za odnos naroda, i srpskog i hrvatskog, s novooslobođenih područja prema narodnooslobodilačkom pokretu posebno je važan postupak boraca. I tamo gdje je neprijateljska propaganda imala najveći utjecaj odnosi se postupno mijenjanju. Najprije se to vidjelo po djeci: jatila su se oko partizana. NOV je u onim krajevima bila - otkako se vojske pamte - jedina vojska koje se djeca nisu bojala. Upozoreni, i u političkom djelovanju uglavnom već iskusni, borci se uvijek i svugdje »ispravno odnose prema stanovništvu«. Podsticali su mlado i staro na borbu, sazivali i - kad je uspijevalo - održavali narodne zborove, davali priredbe i pozivali omladinu. .. U prvi mah sve je to imalo malog odziva. Kad smišljeni masovni rad nije dovoljno uspijevao, onda su borci - i članovi KP i oni koji će to tek da budu - »pristupili drugom načinu rada«: počinju djelovati pojedinačno, gdje se koji zatekao, tako »da svaki član KPJ, svaki skojevac, komandant pa i svaki partizan bude tumač narodnooslobodilačke borbe u selima u kojima se nalazimo«.

Nije bilo dovoljno samo održavati masovne sastanke, ili priredbe s političkim predigrama i propagandnim skečevima, držati svekolike govorancije ili organizirati predavanja; trebalo je u porodicama u kojima su se hranili, ne tražeći nikad neponuđeno, nikad riječju ni postupkom gladan, iznositi umješnošću svakog pojedinca svoje uvjerenje, kao uvjerenje pokreta, i s više ili manje uvjerljivosti, ovisno o čovjekovim sposobnostima, objašnjavati »liniju naše Borbe«, prvenstveno određenu bratstvom i jedinstvom jugoslovenskih naroda. Ponekad je trebalo zasukati rukave i pomoći porodicama bez hranioca. Pokazalo se da je primjer snažnije djelovao od najmudrijih uvjeravanja. To dolazi posebno do izražaja kad počinje kosidba: gotovo svi borci, redovno svi koji nisu na položajima ili u patrolama, izlaze na kopoljske košanice i pomažu narodu toga i susjednih sela da pokose travu i sadiju stogove sijena.

O tome kako je brigada organizirala, odmah poslije dolaska u Gacku dolinu, »pojačani rad u pozadini«, 21. maja izvještava i komesar divizije Rade Žigić. Piše kako »svakodnevno diletantske grupe i pjevački korovi održavaju priredbe u novooslobođenim selima« (u selima Gacke doline u maju i junu 1. brigada je organizirala 12 priredbi)⁶⁵⁷⁾ »i kako »na skupovima istupaju politkomesari i komandanti«. Zalio se na »slab od-

«6) isto, 234/457.

657) zb. NOR, IX/3, 891.

ziv stanovništva«, mada ne poriče zainteresiranost omladine, pa tako i kaže: »Ono što dolazi, to je omladina«. No, odziv omladine na priredbe i sve učestalije dolazanje na zborove nije isto što i dobrovoljno javljanje u vojsku narodnooslobodilačkog pokreta. Žigić je, sudeći po činjenicama, smatrao da je »u novooslobođenim krajevima odziv za vojsku slab«, čak »gotovo nikakav«.⁶⁵⁸

No, postupno, danomice uočljivo, odnos i prema pokretu i prema vojsci toga pokreta se mijenja. S početka se, istina, samo »javio izvjestan broj dobrovoljaca, i to pretežno Srba«, ali krajem maja i u junu počinju pristizati i dobrovoljci iz novooslobođenih hrvatskih sela. S njima je, znatno više nego što je činjeno u pozadini, organiziran i politički i vojnoobrazovni rad. Odmah poslije dolaska brigade u Gacku dolinu bio je »formiran kurs za one koji dolaze u našu vojsku iz pozadine, gdje ih se priprema za borbene redove«.⁶⁵⁹ Ti su »obrazovni kursevi« bili organizirani tako da svi »novopridošli borci«, uglavnom bez ikakvog vojnog obrazovanja, a istovremeno s malim znanjem o osnovnim usmjerenjima narodnooslobodilačkog pokreta, »izvjesno vrijeme provedu na kursu, pa tek ih se onda uvrštava u jedinice«.⁶⁶⁰

Uvijek sklona samokritičnom uočavanju propusta, skojevska i partijska rukovodstva u 1. brigadi su se, poslije dolaska novih dobrovoljaca, žalila da »politička situacija« u brigadi »nije onakva kao što je bila ranije, radi toga što dolaze novomobilisani drugovi, koji još nisu upoznati sa ciljevima naše borbe«.⁶⁶¹ Čak se događalo da novodošli borci i prije prve borbe pobjegnu. Oni koji su ostali u brigadi svojski su se trsili da dosegnu znanja, i moral, starih partizana. Tjedan-dva poslije dolaska u brigadu, već u prvoj polovici juna, stotinu novih boraca je znalo rukovati puškomitraljezom: 28 u »Pekiši Vuksanu«, 32 u »Božidaru Adžiji« i 40 u »Matiji Gupcu«.⁶⁶²

Što se tiče dezertera, o čemu je bilo obaviješteno i partijsko rukovodstvo, kazano je da je riječ o politički nezrelim mladićima i CK KPH i OK KPH za Liku će zbog bijega novomobilisanih boraca iz jedinica okriviti vojno-pozadinska rukovodstva zapadne Like. Na sastanku Okružnog komiteta Partije uoči Treće okružne konferencije (koja je bila sazvana u Perušiću 30. juna u 9 sati navečer,⁶⁶³ ali će zbog učestalih žestokih borbi u perušićkom kraju biti održana u Vrhovinama) sekretar Okružnog komiteta Jakov Blažević posebno je kritikovao partijsku ćeliju komande mjesta u Perušiću. Tada je »zaključeno da se povede istraga o ćeliji Komande mjesta« stoga što »nije povelala računa o omladinama koji su došli u vojsku i nije im dala upute tako da su se (ti omladinci) razišli«.⁶⁶⁴

⁶⁵⁸> AVII, 420, 28/20.

⁶⁵⁹> Zb. NOR, IX/3, 890.

Ok» Isto, 891.

^D AVII, 420, 28/20.

<2> Zb. NOR, IX/3, 651.

<3> AiHRPH, KP - 233/360.

«*> Isto, 233/358.